

ילדת הקצה שלי

שרון דודיק

במהלך עשרים שנות חינוך והוראה ליוויתי כמה וכמה "ילדי קצה", אבל אחת נכנסה ללבי לפני כמה שנים ומאז היא איתי. אנחנו בקשר גם היום, ובמהלך כתיבת מאמר זה, שוחחנו שוב.

המפגש הראשון

המפגש הראשון שלנו היה מטלטל עבורי מאוד. מעניין איך היא זוכרת אותו. הוזמנתי לחדר היועצת, כשעה לאחר שחזרתי מחופשת לידה. ההודעה היתה: "מכניסים לך תלמידה חדשה לכיתה. היא הוזמנה ליועצת עם הוריה. תגיעי לשם בשעה תשע". הגעתי לחדר היועצת. ישבו שם אדם מבוגר, היועצת, קצינת הביקור הסדיר ונערה אחת כובשת לבבות בעלת רעמה ארוכה של ראסטות כתומות-אדומות, קעקועים מרובים ופירסינג בגבה, באוזניים ובלשון. בדרך כלל אלו סממנים שמפריעים לי, ואופייני לי להתייחס אליהם בשלילה, אבל הופתעתי עד כמה במהלך ההיכרות שלנו הם הפסיקו כמעט להיות משמעותיים בעיניי. הצטערתי לגלות שהוריה לא הגיעו לשיחה. הגיע קרוב משפחה אחר. היא ישבה מקופלת בכיסא שלה, ללא חיוך. כעס רב, תסכול וכאב השתקפו בעיניה. בשיחה עלה הקושי שלה להשתלב במסגרת הלימודית. יש לה פערים לימודיים רבים מדי, היא לא מתפקדת, לא לומדת, הנוכחות שלה לא סדירה. בקיצור, מדובר בנערה על סף נשירה. לא שמעתי הרבה באותה שיחה, כי דבר אחד הדדה בפגישה הזו והשתלט לי על הנשמה. פתאום הבנתי שאין לה איפה לישון באותו הלילה. "אם תשתפרי בלימודים, אקח אותך אליי ותשני אצלי", אמר קרוב המשפחה שנכח בשיחה, "אבל אם לא לומדת - אני לא מוכן". הנערה השיבה לו בכאב ובכעס: "או קיי! סבבה! אני אשתפר בלימודים. אבל מה עם הלילה? איפה אני הלילה?" לא האמנתי שהמשפט הזה אכן נאמר, ואף אחד מן הנוכחים לא השיב עליו. הרגשתי שאף אחד לא לקח אחריות. נבהלתי מכך שאף אחד לא היה נסער או מזועזע. לא האמנתי שזה אפשרי, שנערה צעירה שאין לה איפה לישון והיא זועקת מבלי שזעקתה נשמעת. "תשני אצלי הלילה", אמרתי, ועד הערב קצב הלמות הלב, הלב שנבהל, לא חזר לעצמו. הייתי לחוצה מכך שהזמנתי לביתי נערה זרה, שיש סיכוי גבוה שהיא מעשנת, ולי תינוקת רכה בבית. מה חשבת לעצמי? אבל איך אפשר אחרת?! בערב קיבלתי טלפון מקרוב המשפחה. הם מודים לי על ההצעה, אבל הם הסתדרו והילדה תישן אצלו בינתיים. בינתיים כבר הבנתי שאת הנערה הזו כבר אימצתי ללבי.

הראל ואחרים (2002) מציינים כי בני נוער גדלים בתוך רשת מורכבת של משפחה, חברים, קהילה, חברה ותרבות, המשפיעים על בריאותם ועל תחושת הרווחה שלהם. המרכיב המשפחתי נמצא פעם אחר פעם כתורם לבריאות במהלך החיים, והוא מהווה את אחת ההשפעות המרכזיות להתפתחות הילד. הורות תומכת ומעורבת נמצאה במחקרים כבעלת השפעה חיובית על ההתפתחות גם בילדות וגם בגיל ההתבגרות. המחקר בישראל מצא כי כ-91% מהתלמידים הגדלים במשפחה תומכת, מדווחים שקל להם לשוחח עם אחד מהוריהם לפחות על נושאים המטרידים אותם ותלמידים בגיל חטיבה ותיכון מדווחים על מעורבות ההורים בחייהם ועל פעילות משפחתית משותפת. במהלך השנים שליוותי את "תלמידת הקצה שלי", הרגשתי שאחד ממאפייני הקצה שלה הוא הקשר המורכב עם הוריה, קשר שאינו מבוסס על תמיכה ועל מעורבות. אינני בקיאה בנסיבות ובסיבות, אך זו בהחלט יכולה להיות נקודה קריטית ששמה אותה "בקצה".

שנתיים וחצי ליוויתי אותה כמחנכת. טלטלות רבות היו בתקופה הזו. גיל ההתבגרות הוא תקופה סוערת ומאתגרת. היו לה תקופות גרועות יותר וגרועות פחות. בשום שלב לא היתה יציבות. היא לא היתה פנויה ללמידה מסודרת. הנוכחות הייתה מתחת למינימלית. קצינת ביקור הסדיר עודכנה, אבל לא היה טיפול מעבר לידיעה. כל כך הרבה פעמים היא לא ענתה לי, לא הגיעה. מדי פעם היא הגיעה לשיעורים, בעיקר לשיעורי אנגלית. לפעמים ניסתה להיות חלק מהשיעור, כתבה והשתתפה. היו לה כמה חברים קרובים, אבל בסך הכול לא תמיד הרגישה שייכת לכיתה. כנערה חכמה, הקולטת מהר את החומר הנלמד היו לה לכאורה את כל הנתונים להצליח בלימודים. בתחילת הדרך היו הצלחות קטנות ובהן נאחזתי, אולם לא חלף זמן רב וההתנהגות המורכבת שבה והשתלטה בבית הספר, ובאה לידי ביטוי בעיקר בחוסר יכולת להתרכז ולהקשיב במשך שבועות שלמים. כמה כעס היה בי על המשפחה שלה, על ההורים. כמה התאמצתי להקשיב בלי להיות שיפוטי מדי, או כועסת מדי. מה זה ייתן לה? לעתים עוררו אותה הדיונים בכיתה. כאמור, מדובר בנערה חכמה, אינטליגנטית, רגישה, אוהבת בעלי חיים, המגדלת חברת נפש קטנטנה על ארבע. מדובר בחברה נאמנה המוכנה גם ללכת מכות אם מישהו יפגע באחד מחבריה הקרובים. כמה קל לדמיין אותה פורחת בגיל הזה ומממשת את יכולותיה הגבוהות. מצד שני היא לא הפסיקה להתריס, סירבה לשמוע על שירות בצבא ובעיקר - היה בה זעם אדיר כלפי המערכת, כלפי בית הספר וכלפי העולם כולו.

רבות צוטט אריקסון (1960) בדבריו על גיבוש הזהות בגיל ההתבגרות. אמנם לבני הנוער יש צורך למצוא עצמאות ולהתנתק מהוריהם, אבל יחד עם זאת, לא תמיד מתקיימת התאמה בין מידת העצמאות שהמתבגר מבקש לעצמו לבין יכולותיו האמתיות בתחום. ההורים צריכים להמשיך ולהוות עבור ילדם המתבגר רשת ביטחון במקרה הצורך, ולאפשר להם להיכשל מבלי שישלמו מחיר יקר מדי. במקרה זה, לא היתה לה כל תחושה של רשת ביטחון. היא נאלצה לגבש זהות בתוך עולם שאינו בטוח, המעביר לה מסרים כפולים, וללמוד לסמוך בעיקר על עצמה. ניסיתי לתת לה את ההרגשה שהיא יכולה לסמוך על דמויות נוספות, אבל לא תמיד ידעתי אם ההרגשה הזו תספיק. מעולם לא היו לי די כלים כדי לאפשר לה להיות תלויה בי או במערכת. תמיד ידענו שתינו, שבסופו של יום, היא צריכה להישאר חזקה עבור עצמה.

התחברנו שתינו באופן טבעי ואנושי. לא רציתי ולא הסכמתי להיות רק בעמדה ששואלת ובודקת מדוע היא לא הגיעה לבית הספר, אלא הבנתי שאני באמת שמחה וגאה בה על כל מאמץ קטן שעשיתה, כמו להגיע באותם ימים שהצליחה לאזור מספיק כוחות לשם כך. די מהר כבר לא ראיתי שום קעקוע, שום עגיל, שום ראסטה. ראיתי המון יופי.

אוריין (2018), מציינת, בהתבססה על תורתו של אדלר, כי היעדר תחושת שייכות היא אחד הגורמים המרכזיים להתנהגויות סיכון ונשירה מבית הספר. יש פער, לעתים עצום, בין מה שאנו נעשה במערכת החינוך כדי לייצר תחושת שייכות לבין האופן שבו המעשים האלה שלנו מתפרשים על ידי התלמידים. לפעמים גם כשנאמר עשרות פעמים מילים של קרבה, של שייכות, של אהבה ושל הערכה, לא תמיד אלה ייקלטו בצד השני באופן שבו היינו רוצים.

השיחות שבינינו

התרגשתי בכל פעם כשהיא הגיעה לבית הספר. אמרתי לה שתגיע אפילו רק בשביל לתת לי חיבוק. לא חשוב לי אם תלמד באותו יום או לא, אבל שלא תוותר על חיבוק בשבילי. והיא הגיעה לתת לי חיבוק. אמנם לא בכל יום, אבל לפעמים היא באה במיוחד בשבילי.

שיחות רבות היו לנו. אני לא יודעת לומר עד כמה נחשפה ועד כמה שמרה על עצמה. היא מייעטת לדבר, היא אהבה להקשיב. הרגשתי שהיא מעריכה את היד המכוונת, הרגשתי שהיא משתפת פעולה עם הנאומים שלי על כך שהעתיד שלה הוא בידיה, שהשמיים הם הגבול, שהיא צריכה להציב מטרות, להתקדם. דיברתי הרבה על כך שלכולם יש קשיים, כולם מתמודדים עם דברים ואירועים שקשים להם, ואני יודעת שזה לא מעל לכוחותיה. היא לא אמרה הרבה. ידעתי שאין לי הרבה כלים לעזור לה. המערכת שבה אני עובדת לא באמת בנויה לבני נוער כאלה. גם אם נצליח לבנות עבורה מערכת שעות מיוחדת, עדיין מדובר בעזרה זעומה. שעות פרטניות לא היו אז, וממילא יש לי ספק שזה המענה המתאים. חוסר תפקוד אינו דבר שהמורים והמערכת בבית ספר כה גדול ומורכב יודעים באמת להכיל. עלתה השאלה "על מה ניתן לה תעודה כשאינן לה ציונים בכלל?". החלטנו להוציא מכתב במקום תעודה. במהלך הזמן דיברתי עם מורים רבים על כך שלא ישפטו על היעדרויות אלא ישמחו כשהיא מגיעה ויראו לה את זה. ביקשתי שייתנו לה עבודה קטנה בתנ"ך, בהיסטוריה, במקצועות נוספים כדי שתחוה הצלחה.

חלק מהשיחות שלנו הוקדשו לשירות בצבא. היא הגדירה את עצמה כפציפיסטית והפגינה התנגדויות קשות לשירות. באחת השיחות שלנו אמרתי לה: "אני רוצה שתתגייסי, אבל לא בשביל המדינה ולא בשביל הצבא. הצבא לא מחכה לך והוא יסתדר גם בלעדיך. אני רוצה שתתגייסי בשבילך". התשובה היתה: "אני לא רוצה להתגייס. שיישרף הצבא. לא מאמינה בשטויות האלה. אין לי מה לחפש שם. יותר דחוף שאעבוד וארוויח כסף". ענית לה שמוקדם לפסול. היא רק בכיתה י"א. אבל כמה שבועות לאחר מכן היא ביקשה רשמית לא להתגייס והתחילה תהליך של הימנעות משירות צבאי. ובגרות? ככלל לא באופק. החלטתי שאני חייבת לעזור לה להגיע לתעודת 12 שנות לימוד. ולא לוותר על הצבא.

תמיד נמנעתי מלשקף לה את הקשיים, והתמקדתי בחזקות וביכולות שלה. תמיד קיבלתי אותה בחיוך רחב, בחיבוק אוהב ובשמחת חיים. ידעתי כי מריבות וכאב היו לה מספיק. למרות זאת, כעבור כמה חודשים קיימנו שיחה קצת אחרת. דיברתי בגילוי לב, בלי לייפות במלים, ובלי להתחמק מהמציאות. "אני לא צריכה לספר לך שהחיים קשים. את יודעת את זה לבד, ויותר טוב ממני. וכמה שלא ארצה, גם אין שוויון בין אנשים. כל אחד נמצא במקום אחר. אנחנו שונים ביכולות שלנו, במצב הכלכלי שלנו, בהשכלה שלנו, במצב הבריאותי שלנו. לכל אחד יש 'חבילה' שאיתה הוא נאלץ להסתובב בחיים. לצערי, את נמצאת כבר כמה שנים ארוכות בנקודת פתיחה נחותה משל אחרים. אם לא תתגייסי לצבא, ואם לא תהיה לך לפחות תעודת 12 שנות לימוד, את תחילי את חיך אחרי בית הספר שוב בנחיתות מול אחרים. זה לא הוגן. את חייבת להתגייס, ולהגיע לבית הספר, כדי לצמצם פערים מול היתר. אני גם מבקשת ממך רשות שנשיג לך טיפול פסיכולוגי. ובלי הרצון שלך, זה לא ייתן כלום". היא הביטה בי בשקט. אחר כך אמרה שעכשיו כבר מאוחר, היא דקה לפני פטור מהצבא. היא כתבה להם שטויות כדי שלא יגייסו אותה. ואיך היא תקבל תעודת 12 שנות לימוד? היא לא ממש לומדת. הבטחתי לה שנהפוך את העולם יחד ונעשה את זה. אני לא זוכרת את כל השלבים במדויק, אבל עשינו את זה. אני, המנהל, היועצת, רכזת השכבה - כולנו ניסינו. כתבנו מכתב לצבא, והיא אכן קיבלה זימון לצבא שעזר לה להבין שאפשר גם לשנות את מה שכבר נראה אבוד. הצלחנו לקבל עבורה טיפול של פסיכולוגית מצוינת. אמרתי לה שאם שרק תגיע לבית הספר ותשמור על נוכחות, אבקש מכל המורים לאפשר לה עבודות במקום מבחנים כדי להיות זכאית לתעודת סיום.

חשבתי שעלינו על דרך המלך, אבל לא לקח זמן רב ושוב אירע משבר. במשך כמה שבועות לא הגיעה לבית הספר ולא ענתה לטלפונים. לכשחזרה אליי בסוף, אמרה שאינה רוצה, אינה מסוגלת, שאין את הכוחות להתארגן על עצמה וגם אין לה זמן כי היא חייבת לעבוד. הבטחתי שאגיע אליה הביתה ואעזור לה להגיש את העבודות. כשראתה שאני מאמינה בה ולא מוותרת עליה, קיבלה החלטה שגם היא לא תוותר לעצמה. זה לא היה קל, אבל לבסוף היא עשתה זאת.

את הבגרות באנגלית של 4 יחידות היא עברה בהצלחה רבה. את מרבית העבודות היא כתבה לבסוף. אני הגעתי אליה לדירה השכורה שבה גרה ואותה מימנה מעבודות מזדמנות, ולקחתי אותן כדי להעבירן למורים לבדיקה.

סוף י"ב. סוף הדרך המשותפת?

וכך התנהלה השיחה ביננו:

- "אהובה שלי, עשית את זה. יש לך תעודת 12 שנות לימוד. את חייבת להגיע למסיבת הסיום."
- "אין מצב."
- "את חייבת. את לא יכולה לא להגיע. בשבילי."
- "אין מצב."

- "למה?! את תצטערי על כך אחר כך. מסיבת סיום י"ב יש רק פעם אחת בחיים. חוץ מזה, הרווחת את התעודה ביושר".
- "כי ככה. לא בא לי. כולם יהיו שם מבסוטים עם ההורים שלהם. שמלות נשף ואיפור מוגזם. וואלה, לא מדברות אליי כל השטויות האלה".
- "תבואי בשבילי. את חייבת לבוא בשבילי. אני מחכה לך".

עד היום אני לא בטוחה שזה היה רעיון טוב להכריח אותה. היא הגיעה, כמוכן באיחור. לא הרגישה שייכת למעמד. היא ישבה שם בשבילי. מצד אחד, האם באמת היה נכון להעמיד אותה במצב הזה ולהרגיש ככה? מצד שני, התרגשתי ושמחתי כל כך שהיא פה, שהיא סיימה 12 שנות לימוד, שהיא עם כולם, כמו כולם.

לאחר התיכון היא התגייסה לצבא. עשתה טירונות. עברה גם קורס. שמרנו על קשר. היא הגיעה מדי פעם על מדים לבית הספר כדי לתת לי חיבוק. סיימה את כל השנתיים והשתחררה. יפה, מוכשרת ועדיין שורדת. עובדת בעבודות מזדמנות שונות רק כדי לחיות מעל המינימום. כבר יש לה חלומות. היא מנסה להיות פרקטית, ושלכל חלום תהיה תכלית גם כלכלית. לא הצלחנו לארגן לה מלגות משמעותיות כדי להשלים בגרויות. אני יודעת שמגיע לה יותר בחיים. מגיע לה יותר מאשר רק לשרוד. מגיע לה להגשים את עצמה ואת החלומות שלה.

וההתלבטות שלי עדיין קיימת. האם עזרנו לה בכך שהשארנו אותה בתיכון בכל מחיר? היום היא אומרת שכן. שהתעודה הזו היא תנאי סף בסיסי בחברה. השירות בצבא הוא גם תנאי סף בסיסי וגם סיבה לגאווה עצמית. כחשבתני מה באמת עזר לה, תמיד חזרה התשובה: למישהו היה באמת אכפת ממנה.

מחשבות שלאחר מעשה

"ילדי קצה" הם אלו שגורמים לנו להרגיש אובדי עצות, לפעמים קצת חסרי אונים מול המערכת. בכל שיחה תהיתי האם מה שאמרתי לה הועיל או הזיק? אילו כלים יש לי לטפל במקרה מורכב שכזה? אבל היא הייתה נערה שנגעה ללבי, שהצליחה לעורר בי את הרצון ואת המאמץ לעשות דברים אחרת. היא הייתה כל כך נכונה לקשר בינינו, ובזכותה הוא הרגיש טבעי.

המערכת ניסתה, וגם הצליחה, לעגל כמה פינות כדי לעשות חינוך, ולא רק לדבר על חינוך. אבל זה דרש מלחמה, זמן, התמדה ובעיקר אהבה. אנשי החינוך מלאים באהבה, חשוב שהמערכת תאפשר להם לממש את זה. חשוב שהמערכת תהיה גמישה, תהיה נכונה לנסות, לא להתייאש ממי שלא עומד בציפיות. ילדי הקצה צריכים מבוגרים שיילחמו עבורם.

בסופו של דבר, חינוך הוא קשר בין בני אדם. אין לכך תחליף. המערכת מקדמת את הלמידה הדיגיטלית, מציבה "יעדי מסך" רבים, אבל אין תחליף למורה האנושי. וגם אני רוצה תלמידים "בשר ודם", ולא קבוצה וירטואלית של תלמידים ברשת. מערכת החינוך צריכה להציע יותר תמיכה רגשית לתלמידים ולמורים והכוונה טיפולית. צריך לתגבר את מערך הייעוץ כדי יוכלו לתת תמיכה למורים ולתלמידים גם

יחד. היועצות המופלאות לעתים קרובות עמוסות בניירת ובענייני התאמות, והן אינן פנויות לבצע את העבודה שהוכשרו אליה. יש לאפשר טיפול פסיכולוגי חינם לכמות רבה יותר של תלמידים. ובעיקר - "כל ילד צריך מבוגר אחד שיאמין בו" (הרב קרליבך).

ובאשר ל"ילדת הקצה" שלי, אין לי ספק שהיא תצליח. יש לה פי מיליון יותר חזקות ויכולות מאשר מגבלות. היא "ילדת הקצה" המדהימה שלי, ואני מאחלת לה להיות "ילדת קצה", אבל בצד השני של הגרף.

מקורות

אוריין, שלומית (2018). "תחושת השייכות בקרב נוער בסיכון לנשירה על פי הגישה האדלריאנית", מניתוק לשילוב היבטים בחינוך ילדים ונוער בסיכון, 20: 22-37.

אריקסון, אריק ה. (1960). ילדות וחברה: פסיכולוגיה של האדם בתמורות הזמן. מאנגלית: אורי רפ. תל אביב: ספריית פועלים.

הראל, יוסי ואחרים (2002). נוער בישראל: רווחה חברתית, בריאות והתנהגויות סיכון במבט בינלאומי: סיכום ממצאי המחקר השני (1998). ירושלים: המרכז לילדים ולנוער, ג'וינט, מכון ברוקדייל, ואוניברסיטת בר אילן, המגמה לסוציולוגיה של הבריאות.

שרון דודיק היא מחנכת ומורה ללשון מזה כעשרים שנה. היא מפתחת חומרי למידה ברוח הדובדב"ן (דוגלים בערכים, דוגלים בעניין): רוח היוצרת חיבורים בין תחומי דעת שונים, מעודדת העשרה ועניין, ומחפשת משמעות וערך מוסף בתכנית הלימודים. זו שנתה הראשונה כרכזת פדגוגיה וחדשנות בתיכון ברנקו וייס איתן, במועצה האזורית גזר.